

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

NƏQLİ STRUKTURLARIN KONTEKSTƏ QOŞULMASI İLƏ MƏTNYARATMA PROBLEMLƏRİ (İngilis dili materialları əsasında)

İxtisas: 5708.01 – German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Günel İmran qızı Eyvazlı**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2023

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Əfqan Əli oğlu Abdullayev

Rəsmi opponetlər:

filologiya elmləri doktoru, dosent
Rəna Teymur qızı Səfərəliyeva

filologiya elmləri doktoru, dosent
Lalə Qədir qızı Qurbanova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Firəngiz Furman qızı Qurbanova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

A handwritten signature in blue ink, reading 'İ. Sərdarova', is written over a horizontal line.

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın
sədri:

A handwritten signature in blue ink, reading 'F. Veysəlli', is written over a horizontal line.

filologiya elmləri doktoru,
professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Nəqli strukturların kontekstə daxil edilməsi ilə mətnyaratma probleminin tədqiqi ingilis dilində mətn strukturunun bir sıra aktual məsələlərin nəzərdən keçirilməsi ilə sıx əlaqəlidir. Cəmiyyətin inkişafının indiki mərhələsində mətn ən mühüm kommunikasiya vasitəsidir. Mətn nitq yaradıcılığı prosesinin məhsuludur və dilçilərin əsərlərində müxtəlif şəkildə işıqlandırılır. Dilçilikdə ayrıca cümlənin deyil, mürəkkəb sintaktik bütövün (MSB) kompozisiya-məna strukturunda mətnin vahidi və bütöv mətn kimi cümlələrin qarşılıqlı əlaqəsinin nəzərdən keçirilməsi hamı tərəfindən qəbul edilir. Tədqiqatın bu aspekti aktualdır və o, həm xüsusi dilçiliyin, həm də dilçiliyin təbii sahələri kimi müasir elmin müxtəlif sahələrinin tələbləri ilə şərtlənir.

Strukturyaradıcı amillərin təhlili mətn dilçiliyinin ən mühüm problemlərindən biridir. Bu problem yalnız bütövün komponentlərinin leksik-qrammatik əlaqə vasitələrini və onların semantik-sintaktik strukturunu deyil, həm də mətni təşkil edən ayrı-ayrı struktur-semantik vahidlərin müxtəlif qarşılıqlı münasibətlərini özündə ehtiva edir. Sonuncu halda mətni struktur-semantik və ayrı-ayrı elementləri dolğunluq baxımından eyni əhəmiyyətə malik olmayan və onları informasiya tutumuna görə predikativ və relyativ, yəni məna baxımından çox və az əhəmiyyət kəsb edən elementlərə bölünməsi mümkün olan kommunikativ vəhdət kimi nəzərdən keçirmək olar.

Mətn dilçiliyinə dair araşdırmaların mövzu müxtəlifliklərinə baxmayaraq, bu elementlərin bədii əsərin mətninin strukturunda bir-birinə nisbətən necə paylanması və onların arasında məna əlaqələrini üzə çıxaran linqvistik vasitələrin izlənilməsindən bəhs edən tədqiqat əsərləri hələ də mövcud deyildir. Bununla yanaşı, həm nəzəri, həm də praktik baxımdan belə bir tədqiqatın əhəmiyyəti şübhə doğurmur.

Mətnin mürəkkəb sintaktik bütövlərə bölünməsi, onların ardıcıl düzülüşü və inteqrasiyası mətnin kommunikativ təşkilinin tədqiqində böyük maraq kəsb edir.

Mətn dilçiliyinin ümumi problemləri V.Dressler, T.A. van Deyk, M.A.K.Hallidey, İ.R.Qalperin, A.Vejbiska, Y.O.Qolovenko,

V.A.Kuxarenko, V.M.Loseva, N.V.Maliçeva, O.İ.Moskalskaya, T.M.Nikolayeva, N.A.Slyusareva, Z.Y.Turayeva¹ və b.-nin əsərlərində tədqiq edilmişdir. Azərbaycan dilçiliyində bütövlükdə mətn dilçiliyi və xüsusi ilə MSB probleminin tədqiqi olduqca vacib hesab edilə bilər. Bu problemin müxtəlif aspektləri K.M.Abdullayev, M.T.Qayıbova, L.M.Qranovskaya, Ə.Ə.Abdullayev, A.Y.Məmmədov, S.Q.Fətəliyeva² və digər dilçilərin əsərlərində mətnin komponentlərinin struktur-semantik əlaqəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Təkrarların növləri, onların müxtəlif dillərdə xüsusiyyəti, anaforik və kataforik əlaqələr, cümlənin aktual üzvlənməsi, MSB və

¹ Дресслер, В. Синтаксис текста // – Москва: Новое в зарубежной лингвистике, – 1978. Вып. VIII. Лингвистика текста. – с.111-138; Дейк ван, Т.А. Вопросы прагматики текста // – Москва: Новое в зарубежной лингвистике, – 1978. Вып. VIII. – с.259-336; Halliday, M.A.K. Cohesion in English. (English Lang. Ser. 9.) / M.A.K.Halliday, R.Hasan. – London: Longman, – 1976. – 374 p.; Вежица, А. Язык. Культура. Познание/ А.Вежица. – Москва: Русские словари, – 1996. – 416 с.; Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р.Гальперин. – Москва: Наука, – 1981. – 139 с.; Головенко, Ю.А. Текстоструктуры современного английского языка / Ю.А.Головенко. – Смоленск: СППИ, – 1983. – 133 с.; Кухаренко, В.А. Интерпретация текста / В.А.Кухаренко. – Москва: Просвещение, – 1988. – 192 с.; Лосева, Л.М. Как строится текст / Л.М.Лосева. – Москва: Просвещение, – 1980. – 94 с.; Малычева, Н.В. Текст и сложное синтаксическое целое: системно-функциональный анализ / Н.В.Малычева. – Ростов-на-Дону: АПСН, – 2003. – 180 с.; Москальская, О.И. Грамматика текста / О.И.Москальская. – Москва: Высшая школа, – 1981. – 183 с.; Николаева, Т.М. Актуальное членение – категория грамматики текста // – Москва: Вопросы языкознания, – 1972. № 2, – с. 48-54; Слюсарева, Н.А. Лингвистика речи и лингвистика текста // – Москва: Аспекты общей и частной лингвистической теории текста, – 1982.– с. 22-41; Тураева, З.Я. Лингвистика текста / З.Я.Тураева. – Москва: Просвещение, – 1986. – 127 с.

² Abdullayev, K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri / K.M.Abdullayev. – Bakı: Maarif, – 1999. – 284 s.; Гаибова, М.Т. Лингвистическое исследование единицы художественного текста / М.Т.Гаибова. – Баку: ADU, – 2006. – 124 с.; Л.М.Грановская Л.М. Риторика. М.: Азбуковник, 2004. – 218 с.; Abdullayev, Ə.Ə. Aktual üzvlənmə və mətn / Ə.Ə.Abdullayev. – Bakı: Xəzər Universitetinin Nəşriyyatı, – 1998. – 190 s.; Məmmədov, A.Y. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi / A.Y.Məmmədov. – Bakı: Elm, – 2001. – 144 s.; Фаталиева, С.Г. Лексическая единица в составе сложного синтаксического целого (на материале русского, английского и азербайджанского языков): / Автореф. дис. ... докт. филос. по филол. / – Баку, 2006. – 23 с.

abzasın qarşılıqlı əlaqəsi, MSB-lər arasında əlaqələrin növləri, müstəqil MSB-lərin struktur-semantik xüsusiyyətləri və s. tədqiq edilir. Bununla belə, nəqli cümlələrin kontekstə daxil edilməsi ilə mətnyaratma amillərinin müfəssəl və adekvat təsviri yoxdur. Buna görə də mətnin məna strukturunda nəqli cümlələrin əlaqə vasitələri və üsulların nəzərdən keçirilməsi xüsusi maraq doğurur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini müasir ingilis dilində müxtəlif strukturlu və xarakterli nəqli cümlələr təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini müasir ingilis dilində mətn vahidi kimi nəqli strukturların məna və mətnyaradıcı funksiyası və mətnin komponentləri arasında leksik-qrammatik əlaqə vasitələrinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi mətnin struktur-semantik və kommunikativ təşkilində cümlələrin qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi və təsvirindən, bunun əsasında ingilis dilinin konstruktiv vahidlərinin ümumi sistemində mətnyaratma amillərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

– mətnin kommunikativ-semantik struktur kimi öyrənilmə səviyyəsini müəyyən etmək;

– MSB-nin kompozisiya-məna təşkilinin mətnyaradan struktur kimi nəzərdən keçirmək;

– mətnyaratmada predikativ və relyativ cümlələrin qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdən keçirmək;

– mətndə cümlələr arasında əlaqələrin çoxşaxəliliyinin semantik əsasını öyrənmək;

– mətnin komponentləri arasında leksik-qrammatik əlaqə vasitələrini müəyyən etmək və nəqli cümlələrin kontekstə daxil edilməsi ilə mətnyaratma mexanizmini aydınlaşdırmaq;

– mətnyaratmanın mühüm amillərindən biri kimi təkrarın rolunu müəyyən etmək;

– mətnyaratmada cümlələrin növ-zaman əlaqəsini işıqlandırmaq;

– mətnin mənasının təşkilində aktual üzvlənmənin funksiyasını nəzərdən keçirmək;

- mətndə cümlələrin inteqrasiyasının funksional-üslubi xüsusiyyətlərini təsvir etmək;
- mətndə cümlələrinin formal-semantik qarşılıqlı əlaqəsində üslubi üsulların rolunu öyrənmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat prosesində bilavasitə müşahidə metodu və dil materialının kompleks təsviri metodu, struktur-semantik metod, funksional-sintaktik metod, qarşılaşdırma metodu, leksik-semantik təhlil metodu və transformasiya metodundan istifadə edilmişdir. Eyni zamanda, kontekst semantik kompleksin təyinedici amili kimi nəzərdən keçirilir. Təhlil üçün həcmi 2000-dən artıq kartotekadan istifadə edilmişdir. Kartotekanın əsas hissəsini ingilis-amerikan ədəbiyyatına aid bədii əsərlər və dövrü mətbuatdan seçilmiş nümunələr təşkil edir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Mətnin ən mühüm əlaməti onun birbaşa və ya dolaylı şəkildə ünsiyyət vasitəsi kimi kommunikativ funksiyanı yerinə yetirən cümlələrdən ibarət olmasıdır. Mətndə nəqli cümlələrin əlaqələrinin təhlili onun MSB kimi səciyyətləndirməyə, onların mətnyaratma imkanlarını və nitqdə işlənməsinin təsvirinə imkan yaradır.

2. Əlaqəlilik və bütövlük mətnin əsas xüsusiyyətləridir. Mətnin əlaqəliliyi cümlələrin əlaqəsində təzahür edir, bütövlük isə mətnin semantik vəhdət, vahid struktur kimi xüsusiyyətini təşkil edir və bütöv mətndə müəyyən edilir. Mətndə həmişə predikativ cümləni (və ya cümlələri) və predikativ cümlələrin mənasını dəqiqləşdirən relyativ cümlələri ayırd etmək olar. Mətndə semantik əlaqələrin iyerarxiyası onların iki qatının: bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan xarici və daxiliqatlarının mövcudluğundan xəbər verir.

3. MSB mətnyaradan struktur kimi bir-biri ilə müəyyən semantik və qrammatik əlaqədə olan və mətnin mikrotemalarından birini açan müxtəlif cümlələrdən ibarət olur. MSB və abzasın qarşılıqlı münasibəti mətn müəllifinin iradəsinin nəticəsi, onun şəxsi pragmatik niyyətinin təsiridir.

4. Dil tərkibinin komponent kimi ayırd edilməsi mətndaxili paradiqmatikani təsvir etməyə, mətni təsvirində müxtəlif həcmli nitq elementlərinin bütövün tərkib hissəsi kimi əhəmiyyətini maksimum nəzərə almağa, onların mətnyaratma funksiyasını göstərməyə imkan

verir. Mətnyaratmanın üslubi xüsusiyyətləri müəyyən nitq və situativ kontekstdə cümlələrin neytral və ifadəli imkanlarının qarşılıqlı əlaqəsi ilə şərtlənir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

1) qrammatik kateqoriyaların qarşılıqlı əlaqəsi əsasında mətnin kompozisiya-məna strukturunun çoxaspektli, kompleks şəkildə təhlilinə təşəbbüs edilir;

2) mətnin yaradılması üçün vacib qrammatik kateqoriyalar mətnin kommunikativ vahid kimi formalaşmasında iştirakı baxımından təhlil edilir;

3) mətn vahidi kimi MSB-nin kompozisiya-məna strukturuna yeni mövqelərdən nəzərdən keçirilir;

4) MSB-də nəqli cümlələri birləşdirən formal-qrammatik amillərinin işlənmə şərtləri aşkar edilir;

5) leksik, qrammatik və kommunikativ mətnyaratma vasitələri, habelə MSB-nin komponentləri və MSB-lər arasında formal və məzmun əlaqə vasitələrinin qarşılıqlı əlaqəsi öyrənilir;

6) mətndə qrammatik kateqoriyaların onun komponentləri arasında struktur-semantik əlaqəni həyata keçirən, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli hadisələrin vahid sistemi kimi təsviri də yenilik hesab edilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti ilk növbədə onun linqvodidaktik istiqaməti ilə müəyyən edilir. Mətn bütöv bir nitq vahidi kimi və onun ayrı-ayrı vahidləri yalnız əlaqəlilik anlayışı vasitəsi ilə təsəvvür edilir. MSB-nin mətnyaratma vahidi kimi kompozisiya-məna strukturunun qanunauyğunluqlarının izahı MSB-in (mikromətn) ünsiyyəti praktikasında əlaqə, fikir mübadiləsi vasitəsi kimi dilin fəal şəkildə öyrənilməsi məsələsinə birbaşa cavab verdiyini göstərir. Tədqiqatın nəzəri müddəaları və praktiki nəticələri mətnyaratma probleminin kompleks təsvirinin səmərəliliyini sübut edir və ingilis dilinin nəzəri kursu üçün faydalı və zəruri yardım edə bilər. Tədqiqatın nəticələri mətnin kommunikativ təşkili probleminin daha da dərinlən öyrənilməsində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın materialından mühazirə kurslarında, praktik məşğələlərdə, xüsusi kurslar və seminarlarda, eləcə də mətn

sintaksisi üzrə dərslik və proqramların hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri beynəlxalq elmi-praktik konfranslarda, universitetlərarası respublika elmi-praktik konfranslarında məruzələr şəklində, Azərbaycan və qonşu ölkələrin müxtəlif nəşriyyatlarında dərc edilmiş məqalələrdə aprobasiyadan keçmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş – 7 səhifə, 10 357 işarə, I fəsil – 40 səhifə, 68 359 işarə, II fəsil – 72 səhifə, 120 540 işarə, III fəsil – 28 səhifə, 46 155 işarə, Nəticə – 3 səhifə, 4 146 işarədən ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 249 557 işarədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də mövzusunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları müəyyən edilir, işin elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti qeyd edilir, müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar təqdim olunur.

I fəsil **“Mətn strukturunun tədqiqinin nəzəri əsasları”** adlanır və üç paragrafdan ibarətdir. Birinci paragrafda mətn kommunikativ vahid kimi nəzərdən keçirilir. Tədqiqatçılar mətnin ədəbi və üslubi baxımdan işlənməsi, onun bir sıra xüsusi tərkib və ya vahidlərə bölünməsi, müxtəlifşəviyyəli və planlı vahidlər və münasibətlər, vahidlər arasında paradiqmatik, sintaqmatik və integrativ münasibətlər, diskursun məna diskretliyi, modal xarakter, praqmatik təyinat, predikativlik kimi əlamətlərini qeyd edirlər. Mətnin məzmun tərəfinin mövcudluğu xüsusi qeyd edilir. Mətnin məzmununun prosessual xarakteri və onun formal strukturunun təhlili vasitəsi ilə məzmun strukturunun öyrənilməsinin zəruriliyi

qeyd edilir. Rabitəli mətnin xüsusiyyətlərindən çıxış edərək onun struktur, kommunikativ, denotativ təsviri aspektlərini fərqləndirirlər³.

Mətn kommunikasiya vasitəsi kimi məzmun aspektinə malikdir. Məzmun aspektinin tədqiqi həm bütöv məzmunu təşkil edən məna vahidlərinin axtarışı, həm də mətnin müəyyən növlərində ifadə edilən və ya ifadə edilə bilən məna kateqoriyalarının müəyyənləşdirilməsi baxımından həyata keçirilə bilər. Mətn kommunikasiya vasitəsi kimi formal aspektə malikdir. Bu aspekt tədqiqində mətni təşkil edən vahidlər və bütövlükdə onların əlaqə vasitələri aşkar edilməlidir.

Tədqiqat işində biz İ.R.Qalperinin irəli sürdüyü mətn anlayışından çıxış edirik: *“Mətn yazılı sənəd şəklində obyektivləşmiş, bu sənədin növünə uyğun şəkildə ədəbi surətdə işlənmiş, müxtəlif növ leksik, qrammatik və məntiqi əlaqələrlə birləşmiş bir sıra xüsusi vahidlərdən ibarət, müəyyən modal xarakterə və pragmatik məqsədə malik məlumatdır”*⁴.

Mətn danışmaq fəaliyyətinin əsas komponentidir və onun səviyyəsində dilin əsas funksiyası – kommunikativ funksiya həyata keçirilir. Mətn kommunikasiya vasitəsi kimi funksional-üslubi aspektə malikdir və tədqiqat zamanı onun funksional aidliyini müəyyən edən bu və ya digər çalarnın yaradılma vasitələrini aydınlaşdırmaq lazımdır. Üslub istənilən konkret mətnin relevant əlamətidir. Mətn kommunikasiya vasitəsi kimi bütövlük və əlaqəlilik əlamətlərinə malik olmalıdır. Bu əlamətlər olmadan kommunikasiya həyata keçirilə bilməz, mətn isə dilçiliyin tədqiqat obyektinə ola bilməzdi: təsadüfi, əlaqəsiz, bir-birindən asılı olmayan komponentlərdən ibarət heç bir amorf formalaşma dilçiliyin obyektinə kimi çıxış edə bilməz. Mətnin bütövlüyü və əlaqəliliyi cümlənin əlaqəliliyi anlayışına oxşar aksiomatik anlayışdır. Bununla belə, mətn komponentləri arasında əlaqə vasitələrinin öyrənilməsini (biz

³ Головенко, Ю.А. Текстоструктуры современного английского языка / Ю.А.Головенко. – Смоленск: СГПИ, – 1983. – 133 с.; Малычева, Н.В. Текст и сложное синтаксическое целое: системно-функциональный анализ / Н.В.Малычева. – Ростов-на-Дону: АПСН, – 2003. – 180 с.

⁴ Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р.Гальперин. – Москва: Наука, – 1981. – с. 18.

mətnyaratma amillərindən bəhs etməyə üstünlük veririk) həm mətn dilçiliyinin nümayəndələr, həm də cümlə sintaksisini öyrənən tədqiqatçılar vacib hesab edirlər.

İkinci paraqrafda MSB mətnyaradan funksional-nitq vahidi kimi öyrənilir. Cümlə sözlər, MSB cümlələr, mətn frazafövqü vahidlərdən ibarətdir. Mətnin bütövlüyü, onun hissələrinin üzvi birliyi həm MSB, həm də bütöv nitq üçün səciyyəvidir. Lakin MSB-də mətn koherentliyi xüsusi əyaniliyi ilə nəzərə çarpır. Bu MSB-nin forma, məzmun və funksiya kimi bir-biri ilə əlaqəli olan struktur, semantik və kommunikativ vəhdəti səviyyəsində eyni anda meydana çıxır⁵.

Dilin faktiki kommunikativ funksiyasına yalnız ayrı-ayrı cümlələr deyil, həm də yanaşı nəqli cümlələrdən ibarət və semantik (müəyyən mikrotəmanın həyata keçirilməsi), qrammatik (leksik-qrammatik əlaqə vasitələri, növ-zaman münasibətləri və s.) vəhdətlə səciyyələnən daha mürəkkəb sintaktik konstruksiya xidmət edir⁶.

Müasir dilçilikdə mətn konstruksiyalarının tədqiqinə iki prinsipial fərqli yanaşma uğurla uzlaşır: 1) bütövdən (bütövlükdə mətndən) tərkib hissələrə və 2) tərkib hissələrdən (ayrı-ayrı cümlələrin ola bilmədiyi, lakin onların yalnız müəyyən məcmusunun ola bildiyi) mətnə müəyyən dərəcədə ekstralinqvistik fakt kimi yanaşma.

MSB bir sıra avtosemantik və sinsemantik cümlələrdən ibarət daha yüksək dərəcəli mürəkkəb kommunikativ vahiddir. MSB-nin mətnyaradıcı funksiyası sintaktik strukturun mətn kateqoriyalarının inkişafında stimula çevrilir. Məhz sintaktik kateqoriyaların bu roluna iki növdə rast gəlinən “mətnyaradıcı funksiya” termini: 1) avtostimullaşdırıcı mətnyaradıcı funksiya; 2) senstimullaşdırıcı mətnyaradıcı funksiya termini tətbiq edilməlidir.

Birinci halda sintaktik struktur müstəqil şəkildə öz qrammatik mənasını reallaşdıraraq mətnin hərəkətinə səbəb olur, mətnin kateqoriyalarından birini həyata keçirir. Məsələn, monoloji mətndə faktiki sual cümləsi sual-cavab kompleksinin yaradılmasına imkan

⁵ Солганик, Г.Я. Синтаксическая стилистика (сложное синтаксическое целое) / Г.Я.Солганик. – Москва: Высшая школа, – 1973. – 214 с.

⁶ Dijk, van T.A. Text and context / T.A. van Dijk. – London: Longman, – 1977. – 261 p.

verir: */Was it possible that his love had left him entirely? Was it possible that he really designed her death? It was absurd. That would be the act of a madman// (Ola bilsin ki, onun məhəbbəti onu tam tərk etmişdi? Ola bilsin ki, o, həqiqətən onun ölümünü planlaşdırmışdı? Bu cəfəngiyyat idi. Bu bir dəlinin hərəkəti olardı)*⁷.

İkinci halda senstimullaşdırıcı mətnyaradıcı funksiya yalnız bu strukturun digər strukturlarla qarşılıqlı əlaqəsinin nəticəsi kimi çıxış edir. Əlaqələndirici vasitə kimi çıxış edən sintaktik paralelizmi bu hadisənin parlaq nümunəsi kimi göstərmək olar: */All through this war we have suffered from a lack of discipline and from the disobeying of orders and I must go in spite of all orders for I have a report to make now. And I have much to do in these days? And to freeze here is an exaggeration and without utility// (Bütün müharibə boyu biz nizam-intizamsızlıq və əmrlərə tabesizlikdən əziyyət çəkirdik və mən, bütün əmrlərə baxmayaraq, getməli idim, çünki indi mənə hesabat hazırlamaq lazım idi. Və bu günlərdə məşğul olacağım işlər var idi. Və burada dondurmaq – mübaliğə və faydasız idi)*⁸.

İşdə həmçinin abzas və MSB arasında qarşılıqlı əlaqə problemi nəzərdən keçirilir. Mətnin üzvlənməsi iki amil: 1) mətnin praqmatik məqsədi və 2) müəllifin praqmatik məqsədi ilə şərtlənir. MSB əsasını mətnin praqmatik məqsədinin təşkil etdiyi obyektiv üzvlənmə vahididirsə, abzas mətnin əsasını müəllifin praqmatik məqsədi təşkil edən subyektiv üzvlənməsi vahididir. Hər iki məqsəd mürəkkəb qarşılıqlı münasibətdədir. Müəllifin praqmatik məqsədi ya mətnin praqmatik məqsədi ilə üst-üstə düşür, ya da onunla özünəməxsus ziddiyyət təşkil edir. Bu praqmatik məqsədlər üst-üstə düşdükdə, MSB abzasa bərabər olur. Mətnin və müəllifin praqmatik niyyəti bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edərsə, MSB abzasın hüdudlarına sığmır, yəni abzas ya bir neçə MSB-ni özündə ehtiva edir, ya da bir MSB bir neçə abzasa üzvlənir. MSB məzmun vahidi, abzas isə ifadənin yazı variantında MSB-nin yerinə yetirilmə forması vahididir.

⁷ Maugham, W.S. The painted veil / W.S.Maugham. – New York: Vintage Classics, – 2006. – 246 p.

⁸ Hemingway, E. For whom the bell tolls / E.Hemingway. – London: Random House UK, – 1994. – 416 p.

Üçüncü paragrafda mətnyaratmada predikativ və relyativ cümlələrin qarşılıqlı əlaqəsi işıqlandırılır. Məlumdur ki, mətnyaratmada cümlələr arasında müəyyən qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Mətnyaratmada, adətən, predikativ cümləni (və ya cümlələri) və onların mənasını aydınlaşdıran relyativ cümlələri fərqləndirmək mümkündür. Mətdə semantik əlaqələrin iyerarxiyası iki qatın – bir-biri ilə sıx əlaqəli xarici və daxili qatın varlığından xəbər verir. Məna əlaqələrin daxili qatın xarici qata tabe olur. Mətnin strukturunda onlar müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir.

Xarici semantik qat mətdə MSB-nin sərhədlərinin daha aydın şəkildə müəyyən edilməsinə imkan verir. O, hər bir konkret mikromətnin strukturunda aparıcı rol oynayan və MSB-də əsas informativ yükü daşıyan cümlələri ayırd edən əlaqələr qrupunu birləşdirir. O, iki yolla: a) bir predikativin bir və ya bir neçə dəqiqləşdirici relyativ cümlə ilə qarşılıqlı təsiri; onları bir-birinə məntiqi qoşulma və ya səbəb münasibətləri bağlayır); b) məntiqi ardıcılıq və ya qarşılaşdırma əlaqəsi ilə bağlanmış iki və ya daha artıq predikativ cümlənin qarşılıqlı əlaqəsi ilə əmələ gəlir.

Daxili semantik qat xarici semantik qatın cümlələrinin əlaqəsini gücləndirir, adətən, MSB-nin mənasının məkan-zaman səciyyəsinə özündə ehtiva edir. Daxili semantik qatın cümlələri xarici semantik qatın cümlələri ilə məntiqi və ya assosiativ əlaqəyə girərək onların mənasının variativləşməsinə səbəb olur. Semantik əlaqələrin xarici qatı bir predikativ və bir neçə relyativ cümləni özündə birləşdirir. Daxili semantik qat bir və ya bir neçə relyativ cümlənin mənasını dəqiqləşdirir. Başqa sözlə, xarici qat MSB-də birinci pillənin predikatlarını, daxili qat ikinci pillənin predikatlarını müəyyən edir. MSB-nin xarici semantik qatı məntiqi qarşılaşdırma əlaqəsi ilə bağlanmış iki predikativ cümlə ilə yarana bilər. Məsələn: 1) */I couldn't shout at him//*; 2) */A beginner can't shout//*; 3) */If he opens his mouth he is gone//*; 4) */He must keep all his attention on his business//* (1) Mən onun üstünə qışqıra bilmədim; 2) Yeni başlayan qışqırmağı bacarmır; 3) Ağzını açsa, deməli, o artıq yoxdur; 4) O, bütün diqqətini işinə yönəltməlidir)⁹.

⁹ Twain, M. The Adventures of Tom Sawyer / M.Twain. – New York: American Publishing Company, – 1876. – 244 p.

Bu MSB-də xarici semantik qat 1-ci və 4-cü predikativ cümlələri əhatə edir. Onların arasında yerləşən relyativ cümlələr (2, 3) birinci predikativ cümlə ilə birbaşa əlaqəlidir və daxili semantik qatı formalaşdırır.

Predikativ cümlələrin semantik əlaqələrinin xarici qatı onların arasında yerləşən, heç də həmişə predikativ cümlələrlə məntiqi əlaqəni müəyyənləşdirməyən relyativ cümlələrin mənalарına əsaslanı bilər. Daxili qatın bu cür relyativ cümlələri MSB-nin kompozisiya-məna strukturunda izafi cümlələr kimi qəbul edilə bilər. Onlar predikativ cümlələrlə zaman və ya məkan əlaqəsinə girərək mikromətdə birləşir. Belə cümlələr bağlayıcı rolunu oynayır. Onlar məntiqi nəticə ilə bağlı olan predikativ cümlələri ayıraraq MSB-nin xarici qatına aid cümlələrin birində məna inkişafını implikasiya etməyə qadirdir və bununla da sanki aralarında olan semantik boşluğu qapayır.

Dissertasiyanın “**Mətdə cümlələrin semantik və leksik-grammatik vəhdəti**” adlı II fəslі beş paragrafdan ibarətdir. Birinci paragrafdə mətnin nəqli cümlələri arasında əlaqələrin çoxölçürlüyünün semantik əsasları tədqiq edilir. Mətnin mühüm xüsusiyyətlərindən biri əlaqələrin çoxölçürlüyü, yəni mətnin cümlələri arasında bir deyil, daha çox sayda əlaqə vasitəsinin olmasıdır¹⁰.

Cümlələr arasında əlaqələrin çoxölçürlü olması təsadüfi, xaoslu deyil, o, cümlənin (söyləmin) semantik strukturundan sıyrılıb çıxır. Cümlənin semantik strukturu subyekt, MSB-nin (təhkiyəçinin) subyektі, predikat və obyekt ibarət sxem kimi təqdim etmək olar. Üstəlik cümlənin semantik strukturunun bu və ya digər komponenti müəyyən inkişaf qazanır. Nəqli cümlənin sonrakı cümlələrdə inkişaf etdirilən və ifadə olunan semantik komponentləri struktur əlaqə vasitələrinin çoxölçürlülüyünü şərtləndirir, mətnin iki və ya daha çox semantik inkişaf xəttini, əsasən, üslub, janrdan asılı olaraq əlaqələrin çoxdərəcəli şəbəkəsini formalaşdırır. Bu semantik komponentlər müəyyən semantik əlaqə xəttinin ifadəsi məqsədi ilə işlədilən sintaktik vasitələrin xüsusiyyətini də müəyyən edir. Məsələn: */He told me that the commandant had sent to give me a message about*

¹⁰ Хлебникова, И.Б. К проблеме средств связи между предложениями в тексте (на материале английского языка) // – Москва: Иностранные языки в школе, – 1983. № 1, – с. 6-11.

my excursion next day to St. Jean. When he had delivered it I asked him if he would not sit down and have a cigarette with me// (O, mənə dedi ki, komendant ertəsi gün Sen-Jana ekskursiyam barədə mənə xəbər göndərib. O, məktubu mənə çatdıranda, mən ondan soruşdum - mənimlə oturmağa və siqaret çəkməyə razı olarmı)¹¹.

Cümlələr üç zəncirvari əvəzlik əlaqəsi: mübtəda (*he*) – tamamlıq (*him*), tamamlıq (*me*) – mübtəda (*I*), tamamlıq (*message*) – tamamlıqla (*it*) bağlanmışdır. Cümlələrin bir-birinə bağlanmasında həmçinin zəncirvari sinonimik əlaqə: xəbər (*had sent to give*) – xəbər (*had delivered*), eyni tematik sıranın feilləri vasitəsi ilə zəncirvari əlaqə: xəbər (*told*) – xəbər (*asked*), tərz-zaman və modal planın vəhdəti iştirak edir. Bu cümlələr yeddi sintaktik əlaqə vasitəsi ilə bir-birinə bağlanmışdır. Bu parçada bir çox və müxtəlif əlaqələr məhz semantik komponentlər: *he* subyekt, müəllif modallığının ifadəçisini, danışanı göstərən *me* obyekt və predikat xətti üzrə müəyyən edilir.

Mətnin semantik komponentlərinin müxtəlif kombinasiyaları mümkündür: komponentlər arasında əlaqə subyekt və obyekt, subyekt və predikat, subyekt və bir neçə obyekt və s. xətlər üzrə ola bilər. Sonrakı cümlədə semantik komponentlər nə qədər çox işlənirsə və bu xətlərin şəbəkəsi nə qədər orijinaldırsa, onları ifadə edən sintaktik əlaqələr bir o qədər mürəkkəb və çoxsaylı olur, yəni sintaktik əlaqələrin çoxölcülülüyü semantik komponentlərin kombinatorikası ilə şərtlənir.

Subyekt mətnin ən vacib semantik komponentlərindən biridir, onsuz mətnyaratma mümkün deyildir. Predikat və obyektin ötürdüyü bütün məlumatlar sanki subyektin müəyyən etdiyi cəzb sahəsində yerləşir, çünki predikat subyektin əlaməti olduğu üçün obyekt subyektlə sıx bağlı olur və mətnin formalaşması prosesində, əsasən, subyekt-obyekt qarşılıqlı keçidləri baş verir.

Yeni subyektlərin daxil edilməsi, ilk növbədə, mətnin semantik inkişafını təmin edir və bu, müəllifə lazım olan müəyyən şəxslər, hadisələrin ön plana sürülməsi anlamına gəlir. Subyektlər, daha dəqiqi, onların qarşılıqlı münasibəti, əvəzetməsi süjetin özünəməxsus

¹¹ Maugham, W.S. A man with a Conscience / W.S.Maugham. – London: Forgotten Books, – 2018. – p.234.

hərəkətverici qüvvələridir və təhkiyənin dinamikasını təmin edir. Mətnyaratma üçün subyekt-obyekt münasibətləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Subyekt-obyekt keçidləri mətnyaratmanın hərəkətverici qüvvəsidir.

İkinci paraqrafta mətnin komponentləri arasında leksik-grammatik əlaqə vasitələri nəzərdən keçirilir. Məlumdur ki, mətn əlaqəlilik olmadan təsəvvür edilə bilməz. Koheziyanın mətnin formal-semantik kateqoriyası kimi müəyyən edilməsinə səbəb məhz dilçilərin frazafövqü səviyyədə əlaqə vasitələrinə olan marağıdır¹². “Koheziya” termini bu anlamda mətni onun bütün həcmində genişlənmə prosesini ifadə edir və onun təşkilinin həm məzmun, həm də struktur aspektlərini əks etdirir.

MSB səviyyəsində nəqli cümlələr arasında semantik-sintaktik əlaqə koheziyanın müxtəlif növləri: koreferentlik, anafor, katafor, substitusiya, determinasiya və konneksiya vasitəsi ilə əldə edilə bilər. Əlaqəliliyə leksik-semantik, morfoloji, sintaktik və üslubi vasitələrlə nail olunur. Mətn vahidləri ikitərəfli – əvvəlki (reqressiv) və sonrakı (proqressiv) ifadə ilə, həmçinin birtərəfli və ya ardıcıl şəkildə əlaqələndə bilər. Söyləmlərin əlaqəsi müxtəlif yollarla: bağlayıcılar, əvəzlilər, zərflər, sözlərin təkrarı, feili xəbərlərin tərz-zaman əlaqəsi, ədatlar, ara sözlər və s. köməyi ilə baş verir. Belə fraza bağları frazalararası əlaqə vasitələri adlanır¹³.

Əlaqə vasitələri iki nəqli cümlənin qovşağında yerləşərək onların arasında obyektiv dünyanı əks etdirən müxtəlif növ münasibətlər yaradır. Əlaqə vasitələrinin kommunikativ baxımdan üç funksiyasını qeyd etmək olar: 1) təzahür və hadisələrin qarşılıqlı əlaqəsini meydana çıxaran faktual funksiya; 2) mühakimələrin məntiqini əks etdirən məntiqi funksiya və 3) kommunikativ aktın iştirakçıları arasında əlaqənin qurulmasına xidmət edən faktik funksiya. Əlaqə vasitəsinin bu üç funksiyayı yerinə yetirmək qabiliyyəti onların mənalarnı iki kəsişən müstəvidə – frazalararası vəhdət semantikasi və praqmatika planında nəzərdən keçirməyin mümkünlüyünə şahidlik edir.

¹² Halliday, M.A.K. Cohesion in English. (English Lang. Ser. 9.) / M.A.K.Halliday, R.Hasan. – London: Longman, – 1976. – 374 p.

¹³ Məmmədov, A.Y. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi / A.Y.Məmmədov. – Bakı: Elm, – 2001. – 144 s.

Dissertasiya işində mətnin komponentləri arasında əlaqə vasitələri ilə müəyyən edilən müxtəlif növ semantik əlaqələr müəyyən edilir. Bunlar səbəb-nəticə əlaqəsi: “so”, “therefore”, “consequently” belə, deməli, nəticə etibarilə); suksessiv əlaqə: “one”, “two”, “firstly”, “secondly”, “already”, “before”, “earlier”, “so far”, “to begin with”, “at first”, “and then / but then” (bir, iki, birincisi, ikincisi, artıq, əvvəl, əvvəllər, indiyə qədər, ilə başlamaq, əvvəl, və sonra / lakin sonra); kontrar əlaqə, yəni qarşılaşdırma əlaqəsi: “but”, “yet”, “on the contrary”, “conversely”, “on the other hand” (lakin, lakin, əksinə, əksinə, digər tərəfdən); additiv əlaqə: “also”, “moreover”, “in addition” (həm də, üstəlik, əlavə); dəqiqləşdirmə əlaqəsi, yəni ümumidən xüsusiyyətdə doğru əlaqə: “in particular”, “at least”, “for instance” (example) (xüsusilə, ən azından, misal üçün); ümumiləşdirmə əlaqəsi, yəni xüsusidən ümumiyyətdə doğru əlaqə: “in general”, “generally”, “all in all”, “overall” (ümumiyyətlə, ümumilikdə, bütövlükdə); alternativ əlaqə tipi: “or” (və ya); komparativ əlaqə tipi: “similarly”, “likewise”, “likely”, “equally” (oxşar, eyni şəkildə, ehtimal, bərabər); modal-qiyətləndirmə əlaqəsi: “perhaps”, “probably”, “maybe”, “yes”, “certainly”, “indeed”, “of course”, “sadly”, “luckily” (bəlkə, yəqin, bəlkə, bəli, bəli, əlbəttə, həqiqətən, təəssüf ki, xoşbəxtlikdən).

Məsələn, səbəb-nəticə əlaqəsini ifadə edən əlaqə vasitələrinin anaforik vektoru səbəbə (retrofakt), kataforik vektoru isə nəticəyə (introfakt) yönəlmişdir. Bu halda ünvan vektoru implisit şəkildə ifadə edilə bilər: */With her attitude it is certain things are not going to get better for us, the people who exist at the bottom end of the scale. So we are going to need our Morning Star more than ever// (Onun münasibəti ilə situasiya bizim üçün, şkalanın aşağı yerində də olan insanlar üçün yaxşılaşmayacağı aydındır. Deməli, Dan ulduzumuza bizim həmişəkindən daha çox ehtiyacımız olacaq)*¹⁴.

Komponentlər arasında semantik əlaqələrin kontrar tipində əlaqə vasitələri retrofakt və introfakt arasında müxtəlif ziddiyyətləri ifadə edir: */I do not wish to imply by this that all stressed syllables in an utterance are perceived as equally prominent. On the contrary, stressed syllables that are produced with moving pitch or high pitch*

¹⁴ Morning Star, – Dec. 12, – 2014.

*will be perceived as more prominent in general than stressed syllables produced on mid or low pitch// (Mən bununla demək istəmirəm ki, söyləmədə bütüün hecalar eyni dərəcədə ifadə olunmuş kimi qəbul edilir. Əksinə, hərəkə və ya yüksək tonla tələffüz edilən vurğulu hecalar, orta və ya alçaq səs tonu yaranan vurğulu hecalara nisbətən ümumilikdə daha qabarıq qəbul ediləcək)*¹⁵.

Mətn kateqoriyası kimi koheziyanın funksiyasını mətnin məntiqi-semantik kontinuumunu yaratmaqdır.

Üçüncü paraqrafda təkrar mətnyaratmanın mühüm vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir. Tədqiqatçılar müəyyən elementlərin müxtəlif sintaktik rollarda təkrarlanmasını mətnin əlaqəliliyinin zəruri şərti (hərçənd ki, yetərli deyildir) olduğunu qeyd edirlər. Məsələn, K.M.Abdullayev təkrarların mətnyaratma funksiyalarına nəzər yetirərək yazır: “*Hər bir mətndə həm semantik, həm də formal-struktur baxımdan təzahür edən təkrarları müəyyən etmək olar ki, bu da təkrarın ən güclü mətnyaratma amili kimi çıxış etdiyini söyləməyə əsas verir*”¹⁶.

Leksik təkrar, bir tərəfdən, mətn komponentlərinin daxili, dərindən əlaqəsini, yəni sintaktik əlaqəni göstərsə, digər tərəfdən, bu əlaqəni hissələnən, real edir. Məsələn: */I don't think Art heard. Pain, even slight pain, tends to isolate. Pain, such as he had to suffer, cuts the last links with society// (Mən fikirləşmirəm ki, Art eşitməyib. Ağrı, hətta kiçik ağrı, təcridə meyillidir. Əziyyət çəkdiyi ağrılar onun cəmiyyətlə son bağları kəsir)*¹⁷; */Nothing ever happened in that little town, left behind by the advance of civilization, nothing// (Sivilisasiyanın gedişindən geridə qalan o kiçik şəhərdə heç vaxt heç nə baş verməyib, heç nə)*¹⁸; */A smile would come into Mr. Pickwick face. Smile extended into laugh, the laugh into roar, and the roar became general// (Cənab*

¹⁵ Brown, G. Listening to Spoken English/ G.Brown. – London: Longman Publishing, – 1977. – p.47.

¹⁶ Abdullayev, K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri / K.M.Abdullayev. – Bakı: Maarif, – 1999, – s. 232.

¹⁷ Chaplin, Ch. My father / Ch. Chaplin. – London: Random House UK, – 1960. – 369 p.

¹⁸ Maugham, W.S. The Moon and Sixpence /W.S.Maugham. – London: William Heinemann, – 1919. – 263 p.

*Pikvikin üzündə təbəssüm yaranacaqdı. Təbəssüm gülüşə çevrildi, gülüş uğultuya çevrildi və uğultu ümumiləşdi*¹⁹.

Dissertasiyada təkrarın müxtəlif növləri: kontakt təkrar, distant təkrar, çərçivəli təkrar və s. nəzərdən keçirilir. Təkrar retrospeksiya kateqoriyasını formalaşdıran yeganə vasitə deyil, amma hərçənd ki “retrospeksiya” termini daha əvvəl məlum olanın təkrarını təxmin edir, onda təkrarı mətndə retrospeksiya kateqoriyasını formalaşdıran aparıcı vasitə hesab etmək olar. Təkrar bədii əsərin strukturunda emfatik və əlaqələndirici olmaqla ikili funksiya yerinə yetirir.²⁰ Leksik, sintaktik və semantik təkrarlar sistemi mətnin kommunikativ-semantik strukturunun vacib elementini təşkil edir. Tədqiqat işində ilkin və retrospektiv məlumat arasında aşağıdakı qarşılıqlı əlaqə növləri müəyyən edilir: 1) təkrarlar sistemi məzmun-faktual informasiyaya ciddi dərəcədə təsir etmir, lakin məzmun-konseptual informasiyanı dəyişir; 2) retrospeksiya kateqoriyasını yaradan təkrarlar sistemi həm məzmun-faktual, həm də məzmun-konseptual informasiyanı dəyişir; 3) təkrarlar sistemi nə məzmun-faktual, nə də məzmun-konseptual informasiyanı əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir.

Leksik təkrar əlaqəli mətndə yerinə yetirdiyi əlaqə funksiyası və yaradıcı rolu ilə yanaşı, oxucunun diqqətini təkrarlanan sözlərin semantikasını və onların yerləşdiyi cümlələrin məzmununa yönəldən üslubi vasitə vəzifəsini yerinə yetirə bilər. Əlaqəlilik, kontinuum, və yaxud fasiləsizlik kimi mətn kateqoriyaları leksik təkrarlarla bağlıdır, leksik təkrar vasitəsi ilə ayrı-ayrı cümlələrin məntiqi ardıcılığı yaradılır.

Dördüncü paragrafda mühüm mətnyaratma amillərindən biri olan nəqli cümlələrin tərz-zaman formalarının qarşılıqlı əlaqəsi öyrənilir. Feillərin tərz-zaman formaları mətn strukturunun təşkilində, onun əlaqəliliyinin təmin edilməsində mühüm və fərqli rol oynayır.²¹

¹⁹ Dickens, Ch. The Posthumous Papers of the Pickwick Club /Ch.Discens. South Carolina: CreateSpace Independent Publishing Platform, – 2014. – 428 p.

²⁰ Иванчикова, Е.А. Лексический повтор как экспрессивный прием синтаксического распространения // – Москва: Мысли о современном русском языке, – 1969. – с. 126-139.

²¹ Тураева, З.Я. Категория времени: Время грамматическое и время художественное (на материале английского языка) / З.Я.Тураева. – Москва: Высшая школа, – 1979. – с. 124.

Cümlələrin növ kateqoriyasına görə bir-birindən asılı vəziyyətdə düzülüşü (zaman, say kateqoriyaları və s. ilə yanaşı) cümlələrin vahid bir strukturda əlaqəsinin vacib elementini təşkil edir, yanaşı və ya aralı cümlənin (kontakt və distant əlaqə) bu kateqoriyasının formalarının əlaqəsini əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Məsələn:

/Calmly and with assurance he turned to the jury.

They were listening. They were hanging on to his last words, waiting for his next. Sure, there was doubt, disbelief on the faces of Three and Ten. Number Four, Potash, was grinning. But Mrs. Carbon was listening. And Harrison and Fitzgerald and Hall. They were listening. They were hooked. Nice going for ten minutes work! (Sakit və əminliklə münsiflər heyətinə müraciət etdi. Onlar dinləyirdilər. Onlar sonrakıları gözləyərək onun son sözünü gözləyirdilər. Əlbəttə, Üçüncü və Onuncunun üzündə şübhə, küfr var idi. Dördüncü nömrə, Potaş, gülümsəyirdi. Amma xanım Karbon qulaq asırdı. Və Harrison, Fitscerald və Hall. Onlar dinləyirdilər. Onlar tilova düşmüşdülər. On dəqiq işləmək çox xoşdur!)²².

Bu nümunədə bir sıra hərəkətlər vahid tərz forması – davamedici tərzlə ifadə olunmuşdur. Davamedici tərzdə feillər insanın gördüklərinin məzmununu çatdırır, onun qavrayışı ilə əlaqələndirilir, təəssüratını bildirir, əyanilik yaradır. Vahid mikrotemanın olması, vahid fikrin inkişafı, ifadə edilən mənanın vəhdəti tərz kateqoriyası üzrə tərtibinin yeknəsəqliyini şərtləndirir. Bir sıra şəxslərə aid olan “and” bağlayıcısının və “were listening” feil formasının təkrarı məhkəmə zalında gərgin mühitin tam mənzərəsini yaradır.

Müqayisə üçün daha bir nümunəni nəzərdən keçirək:

/Jeremy shrugged. This was none of his business. Let someone else worry. Some was worrying – though not about smoke – in the hotel laundry half a block away// (Ceremi çiyinlərini çəkdi. Bu onun işi deyildi. Qoy başqası narahat olsun. Bəziləri narahat idi, yarım blok uzaqlıqdakı otelin camaşırxanasından qalxan tüstüdən də olmasa)²³.

²² Felitta, F. Audrey Rose /F.Felitta. – New York: Putnam Pub Group – 1975. – 374 p.

²³ Hailey, A. Hotel /A.Hailey. – New York: Doubleday – 1965. – 480 p.

Verilmiş nümunədə iki MSB vardır. Birinci MSB-də hotelin mətbəxində baş verən hadisələr təsvir edilir, ikinci MSB-də isə digər mövzuya – camaşırxana problemlərinə keçid baş verir. Yeni mikrotemaya və yeni MSB-yə keçid tərz formalarının əvəzlənməsi ilə müşayiət edilir. “*Worry*” – “*was worrying*” formalarının müqayisəsi etinasızlıq, marağın olmamasını (birinci halda) və təlaş, emosional reaksiya məqamını gücləndirir (ikinci halda).

Tərz formasının seçimi olduqca subyektivdir, baş verənlərin fərdi şəxs tərəfindən qavranılması ilə əlaqəlidir (əksər hadisələri həm ümumi, həm də davamedici tərz forması kimi ifadə etmək mümkündür) və ifadə etdiyi mənaya görə digər kateqoriyalara (şəxs, kəmiyyət və s.) nisbətən subyektiv amillərdən daha çox asılıdır. Feillərin tərz-zaman formalarının əlaqəsi mikrotemanın vəhdətini nəzərə çarpdıraraq MSB-nin yaranmasına səbəb olur. Tərz kateqoriyası üzrə tərtibatın müxtəlifliyi, əsasən, digər mikrotemaya keçidi, mətnin müxtəlif MSB-lərə bölünməsinə təsdiq edir.

Bədii mətndə istifadə edilən linqvistik vasitələr təhkiyədə tərz-zaman əlaqəsinin xarakterini müəyyən edir. I şəxsin nəqlində hər şey təhkiyəçinin zaman təcrübəsinə əsaslanır. Lakin bu prinsipin konkret linqvistik təcəssümü bədii ədəbiyyatda və memuarlarda əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Birinci halda keçmiş, indiki və gələcək zaman formaları I şəxsin təhkiyəsində istifadə oluna bilirsə, memuar ədəbiyyatda gələcək zaman formalarından, demək olar ki, istifadə edilmir. Memuar ədəbiyyatda istifadə edilən, janr təsirinə məruz qalan keçmiş və gələcək zaman formaları həmçinin özünəməxsus xüsusiyyətlərə sahibdir.

Beşinci paraqrafda aktual üzvlənmə və mətnin semantik strukturunun komponentlərinin əlaqəsi şərh edilir. Aktual üzvlənmə daha çox mətn əlaqəliliyinin mühüm əlamətlərindən birini təşkil edən hadisə kimi qəbul edilir²⁴. Mətni tema və rema ilə birləşmiş nəqli cümlələrin müəyyən nizamlı məcmusu, habelə bir-biri ilə müəyyən əlaqədə olan, bu və ya digər kommunikativ vəzifəni ötürən tema /

²⁴ Abdullayev, Ə.Ə. Aktual üzvlənmə və mətn / Ə.Ə.Abdullayev. – Bakı: Xəzər Universitetinin Nəşriyyatı, – 1998. – 190 s.

rematik əlaqə vəhdətlərinin toplusu kimi nəzərdən keçirsək, onda o zaman aktual üzvlənmənin struktur rolu aydın olur²⁵.

Cümlədə rema yenilik əlamətinə görə, daha böyük kommunikativ çəki əsasında mikrotemaya qarşı qoyulursa, onda rema cümlənin hüdudundan kənarında məlumatın bir hissəsini təşkil edir ki, bu məlumatı tema / rematik mənə vəhdətinin semantik məzmununu müəyyənləşdirmək məqsədi ilə qonşu cümlələrin remaları ilə birləşdirmək lazımdır. Bir tema / rematik mənə vəhdəti cümlələrinin rematik hissələrinin vəhdəti onların eynitipli olmasından, qrammatik və semantik oxşarlığından ibarətdir. Bu cür rema rematik dominant adını daşıyır. Məsələn: */There was no one else on the beach so late in the afternoon. She walked very close to the water where there was a rim of hard flat sand easier on her feet than the loose shelves of shingle which folded one on top of the other, up to the storm wall// (Axşam belə gec sahildə başqa heç kim yox idi. O, fırtına divarına qədər bir-birinin üstünə qatlanan çınqıl rəflərindən daha asan ayaqlarında sərt düz qum kənarının olduğu suya çox yaxın getdi)*²⁶.

Mətnin bu parçası vəhdətin teması olan məkanın (*the beach*) təsvirini təmsil edir. Təsvirin mənası ümumi mənzərənin bir hissəsini təşkil edən əşyaların, insanların həmin yerdə olmasının qeydindən ibarətdir. O, qrammatik cəhətdən yer zərfliyi ilə ifadə olunub və növbəti ifadədə, əsasən, əvəzlikli substitutlarla əvəz edilir. Predmet və insanlar cümlənin rematik hissəsinə daxil olurlar: *no one else, a rim of hard flat sand, the loose shelves of shingle, the storm wall*. Bu rematik hissələrin birləşməsi remanı predmet rematik dominantın vəhdəti adlandırmağa imkan verir.

Ümumi mətnin MSB-sinin birləşməsi ilk növbədə tema / rematik münasibətlərin (izotop əlaqələr) inkişafı ilə baş verir. Əvvəlki MSB-in reması indiki MSB-nin temasına, indiki MSB-nin reması isə sonrakı MSB-nin temasına çevrilir.

²⁵ Никитина, Г.Н., Откупщикова, М.И. Актуальное членение – один из основных способов организации текста // Материалы V Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации, – Москва: – 1975, – с. 36-47.

²⁶ Hill, S. A Bit of Singing and Dancing / S.Hill. – London: Penguin UK, – 1984. – 186 p.

Aktuallaşma konstruksiyasından ibarət olan söyləmlər həm də MSB-lər arasında özünəməxsus demarkasiya xətti kimi xidmət edə bilər:

/Down the side-streets that led to the square we saw the square with people, those in the centre all dancing.

It was a big meal at the hotel// (Meydana aparan yan döngələrdə insanların olduğu meydanı, mərkəzdə olanların hamısının rəqs etdiyini gördük. Oteldə zəngin süfrə açılmışdı)²⁷.

Bu xətt bir temanın digər temanı əvəz etdiyi yerdən keçir, lakin MSB-nin monotematik olduğunu nəzərə alsaq, temanı əvəz edərkən artıq yeni MSB ilə qarşılaşdığımızı fərz edə bilərik.

III fəsil “**Mətn strukturunun üslubi xüsusiyyətləri**” iki paraqrafdan ibarətdir. Birinci paraqrafda mətnin integrativliyinin funksional-üslubi xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir. Mətn integrativliyinin semantik və formal-struktur olmaqla iki tərəfi var ki, bu da onun bütövlüyündə və əlaqəliliyində özünü bürüzə verir.²⁸ Mətnin bütövlüyü onun semantik təşkili ilə əlaqəlidir və mətnin struktur-semantik vəhdətini nəzərdə tutur. Mətnin bütövlüyü aşağıdakı amillərin qarşılıqlı əlaqəsi ilə yaranır: 1) mətnin tematik vəhdəti; 2) mətndə müxtəlif qabarıq tiplərin əlaqələndirici rolu; 3) ifadə vasitələri və üslubi üsulların birləşdirici funksiyası; 4) müəllifin kommunikativ intensiyasının olması; 5) mətnin kompozisiya-məna vəhdəti və s.

Mətnin komponentlərinin əlaqəliliyi mətnin universal xarakter daşıyan müəyyən hissələrinin məzmununun əlaqəsi ilə təmin edilir. Mətnin komponentləri arasında əsas rolu bağlayıcı, bağlayıcı sözlər, ədatlar, əvəzlilər, zərflər, təkrarlar, cümlələrin tema / rematik münasibəti, üslubi üsullar, bütövlükdə mətnin struktur xüsusiyyətləri kimi əlaqə vasitələri oynayır. Məsələn, müxtəlif tipli təkrarlar mətnin ayrı-ayrı hissələrini bir-birinə bağlayaraq təhkiyənin inkişafı üçün bünövrə kimi xidmət edir:

²⁷ Hemingway, E. The Sun Also Rises /E.Hemingway. – London: Pan Books, – 1957. – 189 p.

²⁸ Инфантова, Г.Г. Современные тенденции реализации текстовых категорий цельности, связности и расчлененности // – Москва: Филологические науки, – 2008. № 6, – с. 74-78.

/Laurelbank Gardens was a tree-lined street like most treelined streets in Glasgow [...] One end of the street was blocked off by an avenue that led from the main street, Prince Phillip Street to High Street at the foot of the university//.

It was not only the location that qualified Laurelbank Gardens as a «university street», but the academic residents within its charcoal brown houses// (Laurelbank Qardens Qlazqodakı əksər ağaclı küçələr kimi ağaclarla əhatə olunmuş küçə idi. Küçənin bir ucu əsas küçədən, Prins Fillip Strit-dən universitetin ətəyindəki Hay Strit-ə apararı prospektlə bağlanmışdı. Laurelbank Qardens “universitet küçəsi” adlandırarı tək yer deyildi, həm də onun kömür kimi boz evlərindəki akademik sakinləri idi)²⁹.

Sual-cavab, arzu-reaksiya və s. prinsip üzrə komponentlərin əlaqəliliyi də mətnin strukturunda müəyyən rol oynayır. Bu, dialoji nitqinin səciyyəvi xüsusiyyətini təşkil edir:

[...] Then he was alone, driving away from the door.

What had he agreed to? All they had said rang beat in his ear like an unexpected temperature – tomorrow at four o'clock on that corner// (Sonra o, qapıdan aralanaraq, tək qaldı. O, nəyə razılaşdı? Onların dediklərinin hamısı gözlənilməz hərərət kimi qulağında döyündü – sabah saat dördə yenə həmin künədə)³⁰.

Bu cür əlaqəlilik monoloq nitqdə də cümlələr arasında rast gəlinir. Mətn daxilində hissələrin əlaqəsi anaforik (mətnin əvvəlki hissəsi ilə əlaqə) və kataforik (mətnin sonrakı hissəsi ilə əlaqə) olmaqla, əsasən, iki xətt üzrə reallaşır.

İkinci paraqrafda mətnyaratmada üslubi üsulların kommunikativ əhəmiyyətliyi öyrənilir. Məlumdur ki, mətnyaratmada dilin müxtəlif təsviri-ifadə vasitələrində həyata keçirilən üslubi üsullar müəyyən rol oynayır³¹. İfadə vasitələri bütövlükdə söyləmin və danışığın praqmatik səmərəliliyini artırmağa imkan verən əlavə məntiqi və ya ekspressiv

²⁹ Dahl, R. The Witches /R.Dahl. – London: Jonathan Cape, – 1983. – 208 p.

³⁰ Fitzgerald, F.S. First Blood / F.S.Fitzgerald. – Independently Published, –2018. – 40 p.

³¹ Арнольд, И.В. Стилистика современного английского языка. Стилистика декодирования. 2-е изд., перераб. / И.В.Арнольд. – Ленинград: Просвещение, – 1981. – 294 с.

məlumat daşıyır. Üslubi üsullar MSB və mətn çərçivəsində cümlə modellərinin əlaqəsi əsasında həyata keçirilir. Mətnə üslubi üsullardan emosional təsirin daha çox səmərəliliyini artırmaq, xüsusi emosional gərginlik yaratmaq məqsədi ilə istifadə edilir.

Tədqiqat işində metafor, hiperbola, ritorik sual, təkrar, paralelizm, antiteza, inversiya, qüvvətləndirmə, müqayisə, qoşma və s. kimi üslubi üsullar nəzərdən keçirilir. Təhkiyə və dialoqa üslubi üsulların daxil edilməsi gerçəyin təsəvvür edilənlə müqayisəsi əsasında hər hansı fikri və təfərrüatı qabarıq şəkildə çatdırmaq məqsədi daşıyır. Bu zaman məlumat artımı MSB-nin sintaktik strukturundan asılı olmadan bədiiliyə töhfə verən leksik elementlərin hesabına həyata keçirilir. Məsələn, aşağıdakı nümunədə metaforu tətbiq edən qoşma bu komponentdə ötürülən informasiyanın aktuallaşmasının göstəricisi kimi xidmət edir. Əsas və birləşdirilmiş komponentlərin yanaşı remaları həmçinin onların eyni struktur təşkilə görə də bərabərmənəli kimi təsnif edilə bilər:

*/Blood pressure is one of my worst enemies. A traitor in the camp// (Qan təzyiqi mənim ən qəddar düşmənlərimdən biridir. Düşərgədə bir xaindir)*³².

İngilis dilində *inversiya* adlandırılan sərt söz sırasından yayınma əhəmiyyətli üslub effektinə malikdir və prepozisiyaya pərçimlənmiş informasiyanın mənasını fərqləndirməklə yanaşı, həm də gücləndirir ki, bu da danışıq üslubu üçün səciyyəvidir. Məsələn:

*/Cockroach! That's what she is// (Tarakan! O belədir)*³³; */Pain and discomfort – that was all the future held. And meanwhile ugliness, sickness, fatigue// (Ağrı və narahatlıq – gələcək gözələnənlər bu idi. Və bu arada eybəcərlik, xəstəlik, yorğunluq)*³⁴; */Last summer. August. I was here. In France, with a friend. Another art student, a sculptor// (Keçən yay. Avqust. Mən burada idim. Fransada bir dostumla. Digər tələbə-rəssam, heykəltəraş)*³⁵.

³² Cary, J. *Memoir of the Bobotes* / J.Cary. – New York: Sterling Publishing Co., Inc., – 2000. – p.110.

³³ Mansfield, K. *Selected Stories, 2.* / K.Mansfield. – Oxford: Oxford University Press, – 2002. – p.42.

³⁴ Herzog, A. *The Swarm* / A.Herzog. – Bloomington: Universe, – 2002. – p. 3.

³⁵ Fowles, J. *The Ebony Tower* / J.Fowles. – New York: Vintage Classics, – 1977. – p.85.

Üslubi üsulların əsas funksiyası söyləmin bu və ya digər hissəsinin fərqləndirilməsi, nəzərə çarpdırılması və şiddətləndirilməsindən ibarətdir ki, bu da bütövlükdə mətnin kommunikativ səmərəliliyini artırır.

“**Nəticə**”də tədqiqatın məzmunundan irəli gələn nəticələr və ümumiləşdirilmələr təqdim edilir.

1. Mətn müxtəlif dil vahidlərinin qarşılıqlı əlaqəsi və təsiri nəticəsində yaranan obyektidir. Bununla bağlı olaraq, bir tərəfdən, mətn vahidləri, onun təşkil olunduğu materialın dərinədən öyrənilməsinə, digər tərəfdən, mətnin semantik və struktur tərtibini vahid bütöv şəklinə salan qrammatik kateqoriyalara maraq yaranır. Mətni təşkil edən müəyyən hissələrin və onlar arasındakı əlaqələr bu və ya digər funksional üsluba aid mətnin quruluş və onda dil materialının xüsusi yerləşməsi kimi spesifik məsələlərin, yəni onun struktur-kompozisiya xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini zəruri edir.

2. Nəqli cümlələr arasında əlaqə problemi onların MSB-də birləşməsi təlimində xüsusi yer tutur və cümlə strukturunun təhlilinə və onun mətnyaratmada roluna yanaşmanın yeni meyarlarının təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Burada birləşən nəqli cümlələrinin strukturlarının qarşılıqlı münasibəti həlledici rol oynayır və o, müstəqil cümlələr arasında əlaqənin özünəməxsus xüsusiyyətini də ifadə edir.

3. Təcrid edilmiş cümlə leksik, morfoloji, sintaktik, tələffüz və intonasiya normalarının öyrənilməsi kimi xidmət edir. Mətn isə bir cümlənin həddləri ilə qapanmır, verilmiş cümləni əvvəlki və sonrakı cümlələrlə əlaqələndirir, Hər bir cümlənin həqiqi mənası yalnız mətndə açılır. Buna görə də ardıcıl cümlələrin zəncirində onlar arasında sintaktik-semantik bağların aşkarlanması rabitəli mətnin tələffüz-məna təhlilinin mütləq məqamı olmalıdır.

4. Təmanın ümumiliyi MSB-nin tərkibində cümlələrin qruplaşmasının məna mərkəzidir. MSB, bir tərəfdən, cümləyə münasibətdə inteqrasiyaedici vahiddirsə, digər tərəfdən, o, özünü konstituent kimi iki və ya daha artıq MSB-ni birləşdirən daha yüksək səviyyəli vahidin tərkibinə daxil ola bilər.

5. Mətn dilin ən yuxarı və nisbətən müstəqil vahididir. MSB-lə müqayisədə mətn daha geniş referensiyaya malikdir və onun teması

MSB-nin məna özəyini təşkil edən yarımtemalardan ibarətdir. Mətn MSB-in məcmusu, iyerarxiyası, mətnin teması isə yarımtemaların iyerarxiyasıdır. Məna və kommunikatıv baxımdan mətn MSB ilə müqayisədə bitmiş söyləmdir və söyləmin tamamlanmasına, tam bitkinliyinə meyillilik, bir qayda olaraq, MSB ilə müqayisədə mətnin daha böyük həcmi əvvəlcədən müəyyənləşdirir.

6. Mətn danışıq fəaliyyəti ilə (sözlü ünsiyyət) müqayisədə daha çox abstraktlığa malikdir və ayrılıqda, kommunikatıv aktdan kənarında götürülə bilər. Hər bir kommunikatıv akt bütün kommunikasiyanın “tikinti materialı”nı təşkil edən nisbi bitkin vahidlərdən ibarət olmalıdır. “Tikinti elementlərinə” müəyyən tələblər irəli sürülür. Hər bir element özündə bütövlük təşkil etməli, kommunikanın başa düşə biləcəyi müəyyən mənanı özündə daşıyan, aydın şəkildə təsvir edilmiş diskret vahid olmalıdır. Mətn – frazafövqü vahid – ifadə / söyləmə – cümlə (predikativ vahid) – söz – morfem – fonem bu cür “tikinti elementlər”dən hesab edilir. Bu elementlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi mətni bütövə çevirir.

7. Mətn kateqoriyalarının fəaliyyəti yalnız bir-birindən asılı şəkildə ola bilər və mətn kateqoriyalarının qarşılıqlı əlaqəsi onların fəaliyyət prinsipi kimi qəbul edilməlidir. Bütövlükdə mətnin məzmun bağlılığı MSB-lər, eləcə də MSB-lərin təşkil olunduğu nəqli strukturların və cümlələri təşkil edən sözlər arasında məcburi bağlılığı tələb edir.

8. Mətni təşkil edən, MSB-yə daxil olan cümlələrin tema / rematik quruluşu MSB-nin tema / rematik strukturlarını müəyyən etməyə imkan verir, onlar da, öz növbəsində, kommunikatıv üzvlənməyə tabe olmaqla mətnin linqvistik strukturunu təmin edən həmin dil mexanizmlərin üzvlənməsinə gətirib çıxarır.

9. Mətn xüsusi şəkildə nizamlı strukturdur və cümlə ümumi strukturun inteqrasiya edilmiş hissəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər. Bu cür konstituentlərin ölçüsü fərqli ola bilər. Bu, adətən, sonrakı cümlənin əvvəlki cümlədən asılı olduğu və onu tamamladığı cümlələrin zəncirvari silsiləsi deyil, həm də ayrı-ayrı cümlələr ola bilər.

10. Mətn onun bütün hissələrinin inteqrasiyası nəticəsində yaranır. İnteqrasiya prosesi dedikdə mətnin ayrı-ayrı vahidlərinin birləşmə və qarşılıqlı əlaqə prosesi başa düşülür və onun hərəkəti bu

vahidlər üçün ümumi olan kommunikativ vəzifənin olması ilə şərtlənir. Mətnin inteqrasiyası onun strukturunda işlənən müxtəlif elementlərin bütöv əlaqə sistemini yaradılması yolu ilə təmin edilir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Eyvazlı, G.İ. Kommunikativ sərəştə kontekstində nəqli strukturların tədrisi problemi // Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri. Respublika elmi praktik konfransı, – Bakı: – 2013, – s.55-57.
2. Eyvazlı, G.İ. Söz sırası mətni formalaşdıran vasitə kimi // – Bakı: Azərbaycanca Xarici Dillər, – 2014. № 3, – s.47-50.
3. Eyvazlı, G.İ. Mətnin qurulma texnikasında aktual üzvlənmənin yeri və rolu // Gənc tədqiqatçıların III Beynəlxalq elmi konfransı, – Bakı: – 2015, – s.191-193.
4. Eyvazlı, G.İ. Dilçilikdə tema və rema anlayışları haqqında // – Bakı: ADU, Elmi xəbərlər, – 2015. № 2, – s.312-316.
5. Эйвазлы, Г.И. О формировании коммуникативности в текстообразовании // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2015. № 3, – s.71-76.
6. Eyvazlı, G.İ. Mətnin formalaşmasında aktual üzvlənmənin rolu // Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. Respublika elmi-praktik konfransı, – Bakı: 4-5 may, – 2015, – s.315-318.
7. Eyvazlı, G.I. The definiteness and indefiniteness in the theme // – Ontario: International journal of English linguistics (Canadian Center of Science and Education), – 2015. Vol. 5, No 4, – p.144-148.
8. Eyvazlı, G.İ. Mətnin formalaşmasında aktual üzvlənmə // – Bakı: “Koqnitiv və tətbiqi dilçiliyin aktual problemləri” Beynəlxalq elmi konfransı, – Bakı: ADU, – 2016. – s.23-25.
9. Эйвазлы, Г.И. Ретроспективные обозначения темы и ремы // Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, посвященной 260-летию добровольного вхождения алтайского народа в состав Российского государства и 25-летию образования Республики Алтай, – Горно-Алтайск: Горно-Алтайский государственный университет, – 09-12 июня, – 2016, – с.386-390.

10. Eyvazli, G.I. The parameters in texts // Böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin 300 illik yubileyinə həsr olunmuş (M.P.Vaqif və müasirlik mövzusunda) Respublika elmi-praktik konfransı, – Bakı: – 2017, – s.229-230.
11. Эйвазлы, Г.И. Сложное синтаксическое целое как текстообразующая единица // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2018. №6, – s.176-182.
12. Эйвазлы, Г.И. Семантические основы многомерности связей предложений в тексте // – Bakı: ADU, Dil və ədəbiyyat, – 2019. IX cild, № 1, – s.85-95.
13. Eyvazli, G.I. The text as a structural-semantic and communicative unity (on the material of the English language) // – Drohobych: Humanities Science Current Issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers, – 2022. Issue 50, – p.178-184.

Dissertasiyanın müdafiəsi 23 yanvar 2024-cü il tarixində saat 12⁰⁰ Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "20" oktabr 2023-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 20.12.2023

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 40784 işarə

Tiraj: 30 nüsxə